

Teoriattomuuden kyseenalaistajat

Arvio teoksesta Hannikainen, Matti O., Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.). *Menneisyyden rakentajat: Teoriat historiantutkimuksessa*.
Tallinna: Gaudeamus. 2018. 341 s. ISBN 978-952-495-459-4.

Zachris Haaparinne

Historiantutkimuksen teoriaperintö

Menneisyyden rakentajat on ensisijaisesti helsinkiläisten tutkijoiden katsaus historiantutkimuksen teoreettisiin näkökulmiin ja toimintatapoihin. Kirjan toimittaneiden Mirkka Danielsbackan, Matti O. Hannikaisen ja Tuomas Teporan mukaan sen ”luvut käsittelevät kukin omalla tavallaan seuraavia kysymyksiä: Miten historioitsija saa valitun lähdeaineiston keskustelemaan teoreettisten selitysmallien, käsitteiden tai erilaisista teorioista johdettujen hypoteesien kanssa? Miten hän tulkitsee tutkimustuloksiaan erilaisten teorioiden valossa? Mitä haasteita teorioiden soveltamiseen liittyy historiantutkimuksen näkökulmasta?” (s. 11). Sen tarkoituksena on esitellä historiantutkimuksen teorioiden joustavuutta ja monipuolisuutta. Kirja koostuu johdannosta ja kolmesta, löyhästi temaattisesta osiosta: *Teorian mieli*, *Käsite teorian*, ja *Tutkimuksen tulevaisuus*.

Viime vuosina on julkaistu suomeksi lukuisia historioitsijan työtä käsitteleviä teoksia, mutta kirjan toimittajien mukaan ne ovat ”käsitelleet lähinnä historianfilosofiaa, historiantutkimuksen etiikkaa ja paradigmaattisten käännteiden vaikutuksia tutkimustyölle”. Vain ”[h]arvemmat näistä ovat ruotineet teorioita historiantutkimuksessa ja tähän väistämättä liittyviä konkreettisia ja metodologisia kysymyksiä”. (s. 15–16) Teoksen tarkoitus on purkaa itsensä sammuttamisen ideaalia ja kannustaa tutkijoita tiedostamaan ja kirjoittamaan auki omat teoreettiset valintansa.

Jorma Kalela esimerkiksi ruotii artikkelissaan (*Teoriattomuus historiantutkimuksen yhteiskuntasuhteessa*) teoriakriittistä historiantutkimusta. Kalelan mukaan ”jotkut minunkin kollegoistani suorastaan ylpeilevät arkistolähteiden parissa kerrytetyllä empiirisellä aineistollaan – halveksien avoimesti kaikkea teoreettiseen tai abstraktiin viittaavaa” (s. 20) – kuvaus, jonka jokainen historioitsija tunnistanee ammatillisista piireistään. Kalela huomauttaa osuvasti, kuinka ”[m]etodologia on kuitattu

lähdekritiikillä, joka liittyy vain epäsuorasti tai ei lainkaan tiedon perusteisiin ja joka ohittaa lähestymistapoja koskevat kysymykset” (s. 21–22). Paikoin rönsyilevä artikkeli on kiistatta kirjan parhaimmistoa. Se selkeyttää kirjan sanomaa ja alleviivaa muutoksen tarvetta.

Mielen historiasta

Teorian mieli -osion tekstit keskittyvät medikaali- ja psykohistoriallisiin teemoihin. Juha Siltala esimerkiksi pohtii artikkelissaan, miten ”toistuvia kaavoja voidaan hahmottaa tutkimustyössä, miten erilaiset rakenteet vaikuttavat ihmisten välisen merkityksenannon kautta ja kuinka käyttäytymistieteellisiä toistuvuuksia on mahdollista yhdistää historiallisiin tilanteisiin, jotka eivät sellaisinaan enää toistu” (s. 50). Artikkelin voitaneen sanoa olevan sitä mitä itseään epäteoreettisina pitävät historiantutkijat ajattelevat teoreettisen historiantutkimuksen olevan: suuria teorioita pienellä alkuperäisaineistolla.

Myös Tuomas Tepora pohtii artikkelissaan historiallisia abstraktioita. Argumentatiivisessa tekstissään Tepora käsittelee tunteiden roolia historiantutkimuksessa. Teporan mukaan kiihkottomuuden ideaali on eräänlainen kiertoilmaus objektiivisuudelle. Historiantutkijoiden tulisi tiedostaa, että ”[n]ykyhetkessä kiihkottomaksi koettu tutkimus voi hyvin olla huomisen kiihkomielinen kiistakirjoitus, kun objektiiviseksi mielletyt menetelmät ja lähitieteiden teorianmuodostuksesta erossa pidetty lähestymistapa alkavatkin vaikuttaa juuri poliittiselta ”kiihkolta”” (s. 78–79). Teporan argumentaatioon on helppo yhtyä; kiihkottomuuden ideaalin ongelmallisuuden tiedostaminen ei edellytä kumouksellisia periaatteita.

Tietoteoreettisen pohdinnan lisäksi Tepora kannustaa tutkijoita huomioimaan tunteiden historiallisuuden. Hänen mukaansa tunteet ovat erottamaton osa inhimillistä ja yhteiskunnallista toimintaa ja siksi niiden merkityksiä ei tulisi sivuuttaa historiankirjoituksessakaan. Historiallisilla tunteilla on toki painolastinsa, mutta niiden tutkimuksen ei tarvitse tarkoittaa ”heittäytymistä epäluotettavien ja alati vaihtuvien tunnevirtausten vietäviksi” tai ””vaiettujen kipupisteiden” osoittamis[ta] menneisyydessä” (s. 80). Tepora tarkastelee myös aivotutkimuksen potentiaalia tunteiden tutkimuksessa. Vaikka aivotutkimuksen tarjoamiin mahdollisuuksiin suhtautuisikin skeptisesti, on Teporan teksti siitä huolimatta kirjan parhaimmistoa.

Mirka Danielsbacka puolestaan pohtii evoluutioteoreettisen lähestymistavan soveltamista historiantutkimukseen. Danielsbackan mukaan tällaisen lähestymistavan kautta voisi olla mahdollista ymmärtää paremmin historiallisesti toistuvia ilmiöitä, kuten kansanmurhia ja ihmisryhmien välisiä konflikteja. Evoluutioteoreettisen lähestymistavan soveltaminen (ihmis)historiaan edellyttää oletusta, ”että valintapaine on kohdistunut fyysisten ominaisuuksien lisäksi myös psyykkisiin ominaisuuksiin, kuten tunteisiin ja psykologisiin käyttäytymisalttiuksiin” (s. 117). Lähestymistapaa voidaan käyttää ”sekä empiiristen tulosten tulkinnassa että tutkimusasetelman muotoilussa” (s. 116–117); ensimmäisestä käytetään esimerkkinä sotavankien kohtelua Suomessa jatkosodan aikana ja toisesta suvun vaikutusta jälkikasvun määrään 1700- ja 1800-lukujen Suomessa. Väitteet saattavat kuulostaa raflaavilta, mutta Danielsbacka

korostaa, ettei evoluutioteoreettinen lähestymistapa tarkoita sitä, että evoluutioteoria selittäisi kaiken inhimillisen toiminnan.

Ville Kivimäki tarkastelee traumaperäisen stressihäiriön historiaa. Kivimäen mukaan modernien tautiluokitusten historiallinen tarkastelu on problemaattista, sillä ”[d]iagnoosin taustalla on valtavasti tutkimustietoa, johon perehtyminen voi olla äärimmäisen hyödyllistä. Mutta jotta traumaa todella voitaisiin tutkia historiallisesti – eikä siis vain liimata diagnoosia menneisyyden päälle – sen on oltava käsitteenä käännettävissä historian tutkimuksen kielelle.” (s. 104). Myös Kirsi-Maria Hytönen ja Antti Malinen (*Kaltoinkohtelun äänet ja hiljaisuudet lastensuojelun historian tutkimuksessa*) pohtivat traumaattisten kokemusten käsittelyä historian tutkimuksessa. Artikkelissa tarkastellaan arkaluontoisia aiheita käsittelevien tutkimusten eettisiä erityispiirteitä. Sen lisäksi, että kirjoittajat puivat seikkaperäisesti muistitietoon ja haastattelutilanteisiin liittyviä eettisiä haasteita, korostavat he, että ”tietyn historian tapahtumat, joihin liittyy vääryyttä, tulee nostaa esiin kollektiivisesti käsiteltäviksi”; erinäisissä tapauksissa ”voidaan jopa puhua tietynlaisesta historian tai menneisyyden oikeudellistumisesta” (s. 143). Tältä osin Hytösen ja Malisen teksti edustaa selvästi normatiivisempaa tutkimusotetta.

Tutkimuskäsitteiden teoreettisuus

Siinä missä teoksen ensimmäisessä osiossa puodaan mielen historiaa, on sen toinen osio, *Käsite teoriana*, epäyhtenäisempi kokoelma artikkeleita. Sen tekstit kuitenkin keskittyvät tärkeään ja usein sivuutettuun teoreettisen historian tutkimuksen osaluueeseen – käsitteistöön ja sen teoreettisuuteen. Johanna Ilmakunnaksen artikkeli (*Työn kulttuurihistoriaa varhaismodernin ajan Euroopassa*) on malliesimerkki analyttisten käsitteiden sisältämien olettamien tiedostamisen tarpeellisuudesta. Katsauksessaan hän problematisoi työn käsitteen. Tarkastelemalla sitä ”miten aikalaiset itse määrittivät palveluksen ... ja työn” Ilmakunnas ”[l]aajen[taa] yleistä käsitystä työstä ansioiden lähteenä” (s. 168). Jos esimodernia työtä tarkastellaan sen modernin määritelmän kautta, siis ansiotyönä, jää tutkijoilta huomaamatta suuri joukko sellaisia toimia, joita aikalaiset pitivät työntekona.

Ville Yliaska kuvaa artikkelissaan, miten teorioita voi käyttää ihmisten toiminnan motivaatioiden selittämiseen ja miten julkisen valinnan teorian (Public Choice Theory) tunteminen edesauttoi hänen väitöskirjaprosessiaan (s. 153). Anu Lahtinen puolestaan käsittelee artikkelissaan sukupuolihistorian teoreettisia ulottuvuuksia.

Kaarlo Havu esittelee Juan Luis Vivesin (1492/1493–1540) avulla aatehistoriallisen teoriaperinteen olettamia. Havun mukaan ”teksteissä on usein useita eri tasolla tapahtuvia intentioita, joiden rekonstruoiminen on riippuvaista käsitteellisesti valituista konteksteista ... [ja siksi] yhden oikean kontekstin ja intention löytäminen on mahdotonta” (s. 202). Huomio on ansiokas ja sen soisi olevan laajemmin tiedostettu. Historioitsijat puhuvat usein tutkimuskohteensa sijoittamisesta sen aikalaiskontekstiin, ikään kuin tutkimuskohteella olisi luonnollinen konteksti, johon sen voisi sijoittaa. Relevanttien kontekstien seulominen perustuu historian tutkijan valintoihin; mikään konteksti ei ole tutkimuskohteelle sinällään välttämätön. Myös Matti O. Hannikaisen artikkeli (*Näkökulmia kaupunkiympäristön historiaan*) käsittelee ansiokkaasti

analyyttisten käsitteiden teoreettista merkitystä. Hannikaisen mukaan ”[k]äsitteen määrittäminen ja siihen liittyvien ongelmien ja näkökulmien avaaminen ovat olennaisia tutkimuksen rakentamisen osia, mutta tämä prosessi jää usein piiloon yleisöltä eli lukijoilta” (s. 216–217).

Mikko Tolosen ja Leo Lahden digihumanismia käsittelevä artikkeli paneutuu historiantutkimuksen tulevaisuudennäkymiin. Kirjoittajien mukaan ”[i]tseen ”digihistorioitsijoiksi” tituleeraavien henkilöiden määrä kasvaa maailmalla tasaisesti”, mutta ”[t]ästä huolimatta digitaalisten menetelmien käyttö on vielä vain harvoissa tapauksissa vaikuttanut historiantutkimuksen traditioiden ytimeen tai muokannut historia-alan tutkijakoulutusta” (s. 235). Tolonen ja Lahti korostavat etenkin massadatan merkitystä tulevaisuuden historiantutkimukselle. Tutkijat muun muassa toteavat, että ”[i]hmistieteissä seuraavat tavoitteet voisivat liittyä kvantitatiivisten tutkimusmenetelmien yhtenäistämiseen ja yhteistyön edistämiseen luonnontieteissä jo pidemmälle vakiintuneen avoimen toimintamallin keinoin” (s. 257). Massadatan soveltaminen historiantutkimukseen mahdollistaa uudenlaisia näkökulmia, mutta tarkoittaako ihmistieteiden digitalisoituminen samalla historiantutkimuksen määrällistymistä? Digihistorian kohdalla puhutaan varsin harvoin sen tarjoamista laadullisista mahdollisuuksista, vaikka ne voisivat edesauttaa useampien historiantutkijoiden tutkimustyötä. Olisi sääli, jos digihistoria jämähttäisi tarkoittamaan määrällisiä menetelmiä.

Monipuolisuuden haasteet

Tieteellisiä kokoomateoksia on tapana kritisoida koherenssin puutteesta. On kuitenkin muistettava, että historiantutkimus poikkeaa monin tavoin muista tieteenaloista. Historiantutkijoilla ei esimerkiksi ole luonnontieteiden tapaan selkeästi testattavia hypoteeseja tai paradigmaattisia teorioita, joilla sellaisia voisi testata. Historiantutkimus eroaa muista tieteenaloista myös aineistonsa osalta. Siinä missä sosiologi tai psykologi ”ensin muotoilee tutkimuskysymyksen ja sen jälkeen alkaa pohtia, kuinka kokoaisi datan, joka parhaiten vastaisi tuohon kysymykseen”, on historiantutkijalla ”lähes aina lähtökohtana jo olemassa oleva lähdeaineisto ja sen asettamat rajoitteet ja reunaehdot” (s. 94/Ville Kivimäki).

Nämä ominaispiirteet vaikuttavat keskeisesti siihen minkälaisia teoreettisia katsauksia historiantutkijat julkaisevat. On epämielikästä julkaista sellaisia teoreettisia manuaaleja, joiden tarkoituksena on tarjota valmiita vastauksia siihen minkälaisia teorioita kulloiseenkin aiheeseen, aikakauteen ja aineistoon tulisi soveltaa. Muut alat kyllä tuottavat riittämiin katsauksia, joissa historiallisia aiheita ja aineistoja pakotetaan epähistoriallisiin muotteihin. Lienee siis epärealistista odottaakaan, että *Menneisyyden rakentajat* tarjoaisi teoreettisesti tai temaattisesti yhtenäinen katsauksen.

Menneisyyden rakentajat on monipuolinen katsaus historiantutkimuksen teoriaperinteeseen. Sen kirjoittajat havainnollistavat erinomaisin esimerkein tutkimusaiheidensa teoreettisia mahdollisuuksia ja haasteita. Kirja soveltuu etenkin opiskelijoiden, aloittelevien tutkijoiden ja omien aiheidensa teoreettisia haasteita pohtivien tarpeisiin. Muille se tarjoaa katsauksia mielenkiintoisiin tutkimusaiheisiin. Historiantutkimuksen teoriattomuuden kyseenalaistaminen on kirjan keskeisin ansio.

Se ei ole huomioista uusin, mutta jos sen sanominen suomeksi saa epäilevien päitä kääntymään, on kirja ollut kirjoittamisen arvoinen.

FM, YTM Zachris Haaparinne on käsitehistorioitsija ja yleisen historian tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella. Haaparinne tarkastelee väitöskirjassaan parlamentaarista representaatiota etenkin Britanniassa vuosina 1721–1776.